

VOOR GOD, VADERLAND EN MOEDERTAAL Kerk en natievorming in België, 1830-1940

LIEVE GEVERS*

“WANT BELG ZIJN DAT IS KATHOLIEK EN VROOM ZIJN, LIJK ONS VADEREN WAREN” DICHTTE DE BRUGSE PRIESTER-LERAAR LODEWIJK DE BO OMSTREEKS 1860, TERWIJL ZIJN VRIEND GUIDO GEZELLE “WEES VLAMING DIEN GOD VLAMING SCHIEP” AAN DE ROESELAARSE SCHOLIEREN VOORHIELD. IN 1881 STARTTE EEN MECHELS STUDENTENTIJDSCRIFT ONDER HET MOTTO “ALLES VOOR VLAANDEREN, VLAANDEREN VOOR CHRISTUS”; EEN LEUZE DIE KARDINAAL MERCIER IN 1920 WILDE DOEN VERVANGEN DOOR “ALLES VOOR BELGIË, BELGIË VOOR CHRISTUS” EN DIE LATER OP DE IJZERBEDEVAARTTOREN ZOU PRIJKEN. KATHOLIEKE EN NATIONALISTISCHE BEZIELING VOOR BELGIË OF VLAANDEREN WAREN, ZOALS UIT DEZE UITSPRAKEN BLIJKT, DIKWILS NAUW MET ELKAAR VERBONDEN. DAT VINDT EEN VERKLARING IN DE HISTORISCHE EVOLUTIE VAN DE WISSELERWERKING TUSSEN KATHOLIEKEN EN KERK ENERZIJD EN DE NATIEVORMING IN BELGIË ANDERZIJD. DEZE BIJDRAGE WIL EEN LICHT TE WERPEN OP DIE ONTWIKKELING TOT AAN DE VOORAVOND VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG.

Kerk en godsdienst hebben een kapitale rol gespeeld in de vorming van de nationale Belgische identiteit en in het ontstaan van de moderne Belgische natie. Ze lagen mee aan de basis van de opstand van de Nederlanden tegen Spanje. Ze vormden de motor van de decennialange burgeroorlog die erop volgde en die leidde tot een scheuring van de Nederlanden in twee naties : een protestantse in het Noorden en een katholieke in het Zuiden. In de zeventiende eeuw werden de Zuidelijke Nederlanden een bastion van de Contrareformatie. In de loop van de 18e eeuw viel bij de Zuid-Nederlandse clerus, als reactie tegen de regalistische en pro-jansenistische regeringspolitiek, een verstrakking vast te stellen van de ultramontaanse standpunten ten voordele van de onfeilbaarheid van de paus, de onafhankelijkheid van de geestelijke macht ten opzichte van de wereldlijke macht en de voorrang van de Kerk op de Staat.

I. Van oude naar moderne natie

Tijdens het bewind van Jozef II groeide dit ultramontanisme verder uit tot een door de meerderheid van de Zuid-Nederlandse clerus gesteunde georganiseerde verzetsbeweging tegen de gallicaanse en hervormingsgezinde kerkpolitiek van de Oostenrijkse vorst. De strijd bare verklaring van de Mechelse kardinaal Franckenberg over het onderwijs in het door de keizer opgerichte Seminarie-Generaal vormde één van de directe aanleidingen tot de Brabantse Omwenteling in 1789, die een belangrijke aanzet gaf tot de omvorming van de Zuidelijke Nederlanden tot een moderne natie. Het oppositiefrent tegen Jozef II werd behalve door de clerus ook gedragen door vooral advocaten en ambachtsslui en ze werd behalve door conservatief-ultramontaanse uitgangspunten ook gevoerd door vooruitstrevend-democratische verzuchtingen. Maar de Revolutie werd gevoerd met religieuze symbolen, zoals de leuze *Pro Aris et Focis* en ze werd als opstand tegen het

wettig gezag uitdrukkelijk gelegitimeerd in godsdienstige termen : de Keizer en zijn aanhang werden voorgesteld als vijanden van de religie, d.w.z. van het ultramontanisme, dat immers als de essentie van het geloof werd aangezien. De Revolutie bracht vooral een overwinning voor de ultramontaanse conservatieven. Zij triomfeerden niet alleen over de keizersgezinden maar schakelden na enkele maanden ook de democratische stroming in de revolutie uit, met inbegrip van de hervormingsgezinde en verlichte minderheid onder de geestelijkheid. Zo vervreemdden ze niet alleen de Jozefisten maar ook de democraten van de Kerk en werd de basis gelegd voor de partijvorming in het 19de eeuwse België.

De overheidspolitiek zou, zowel in de Franse als de Hollandse tijd, de tegenstelling tussen de ultramontanen en de antiklerikalen bestendigen. Door de annexatie bij Frankrijk kwam er een versnelde vernietiging van het Ancien Régime. De Boerenkrijg was in zekere zin een herhaling van de Brabantse omwenteling : een uiting van traditionalistisch verzet dat zich beriep op de godsdienst en overgeleverde wetten en instellingen. Met Napoleon kwam er een nieuw staatsbestel waarin een aantal verworvenheden van de revolutie werden gestabiliseerd. Niet alleen de verlichte burgerij maar ook het grootste deel van de clerus was bereid zich te onderwerpen aan het Concordaat dat hij in 1801 afsloot met de Paus en waardoor deze laatste zich bereid verklaarde tot een compromis met de Revolutie. Het conflict dat zich in de volgende jaren ontwikkelde tussen Paus en Keizer wakkerde evenwel opnieuw de ultramontaanse strijdbaarheid bij de clerus aan en voegde er een nieuwe gelaagdheid aan toe : na het anti-protestantisme, het anti-jansenisme en het anti-jozefisme werd dat nu ook gekleurd door een min of meer militante anti-revolutionaire gezindheid.

Het door Holland gedomineerd Verenigd Koninkrijk dat Willem I vanaf 1815 trachtte te vestigen riep aanvankelijk vooral verzet op bij de clerus. Hij droomde van een herstel van de monopoliepositie die de katholieke Kerk in het Ancien Régime had ingenomen en verzette zich ondermeer tegen de in de nieuwe grondwet geproclameerde gelijke vrijheid en bescherming voor alle godsdiensten. De verlichte kerkpolitiek die Willem I poogde op te leggen met hulp van ambtenaren uit de traditie van Jozef II lokte een nieuwe ultramontaanse oppositiebeweging uit. Het was een strijd die gevoerd werd in de geest en ten dele ook met de termen van de Oostenrijkse tijd. Net zoals Jozef II door zijn radicale hervormingspolitiek uiteindelijk een eenheidsfront van conservatieven en progressieven in het leven zou roepen, zou Willem I door zijn autoritair beleid eveneens een Belgisch oppositiefrent tegenover zich vinden waarin liberalen en katholieken gingen samenwerken. Het sein daartoe werd gegeven door zijn onderwijsmaatregelen van 1825 die een sluiting van de klein-seminaries en het oprichten van een door de regering gecontroleerd Filosofisch College voor priester-kandidaten op het oog hadden. In de felle ultramontaanse oppositie die tegen deze nieuwe maatregelen werd gevoerd klonken nieuwe klemtonen door, mee onder invloed van Lamennais. Het idee van samenwerking tussen Kerk en Staat werd verlaten en er werd nu uitdrukkelijk beroep gedaan op de

grondwettelijke vrijheden van onderwijs en geweten. De Kerk moest zich, vrij van alle staatsinmenging, ongehinderd kunnen ontplooien in een waar parlementair regime.

Een jonge generatie van liberalen begon eveneens te ijveren voor vrijheid en volkssoevereiniteit. De Unie van Opposities die zich in 1827 vormde om de 'vrijheid in alles en voor allen' te realiseren kreeg uiteindelijk de steun van de geestelijkheid en de klerikale opinie in zijn geheel, zij het bij de enen meer uit tactische en de anderen meer uit principiële overwegingen. Ze mondde in het revolutiejaar 1830 uit in de Belgische omwenteling, waarmee in de Zuidelijke Nederlanden het proces van omvorming van de oude in een moderne natie werd voltooid.

II. De Belgische natie

De katholieken onderschreven met enthousiasme de liberale Belgische grondwet die werd uitgevaardigd in 1831. Ze zagen er een waarborg in om zich onbelemmerd te ontplooien op de diverse terreinen van het maatschappelijk leven en zo te kunnen uitdrukking geven aan het in hun visie katholiek karakter van de natie. De Kerk werd een belangrijke steunpilaar voor die natie en ontwikkelde, profiterend van de haar nu geboden vrijheden, een grote dynamiek. Door de revolutie werd de liberaal-katholieke vleugel in de katholieke opinie versterkt en bestendig: hij manifesteerde zich niet alleen in het ondubbelzinnig aanvaarden van het principe van de 'vrijheid in alles en voor allen' maar ook in een sociaal en democratisch hervormingsstreven dat ondermeer naar voren kwam in de progressistische stroming van de jaren 1860 en op het einde van de 19e eeuw opnieuw in de ontwikkeling van de christen-democratie.

Anderzijds werd die vooruitstrevende vleugel in de loop van de 19e eeuw ernstig afgeremd en verzwakt door verschillende factoren. Al onmiddellijk na de omwenteling kwam er een pauselijke veroordeling van de liberale vrijheden in de encycliek *Mirari Vos* van 1832 en slaagden koning en bisschoppen erin om de radicaal-lamennaisiaanse elementen bij de clerus te beteugelen en de geestelijkheid te verenigen in de unionistische regeringspartij. Dat bevorderde bij de liberalen de neiging om het unionisme de rug toe te keren en zich te organiseren in een eigen antiklerikale partij. Het unionisme bestendigde zich niettemin, mits een korte onderbreking, tot 1857, maar vanaf dan kwam het Belgische politieke leven in de greep van de klerikaal-antiklerikale polarisering. De liberale regeringen die van 1847 tot 1852 en opnieuw van 1857 tot 1870 aan de macht waren, voerden een secularisatiepolitiek die erop gericht was de invloed van de Kerk uit het openbare leven terug te dringen en daartegenover een sterkere aanwezigheid te stellen van de Staat door het aanbieden van niet-confessionele overheidsinitiatieven op het vlak van onderwijs, armenzorg e.d.m. In vele Europese landen deden zich op dat ogenblik nog veel fellere conflicten voor tussen Kerk en Staat en Rome goot olie op het vuur door de algemene veroordeling van de moderne vrijheden in de encycliek *Quanta Cura* in 1864 en de verklaring van de Pauselijke Onfeilbaarheid in 1870.

Dat alles versterkte ook in België de conservatieve reflex in de katholieke opinie. Er ontwikkelde zich opnieuw een offensieve ultramontaanse stroming die nu, anders dan vroeger, meer door militante leken dan door geestelijken werd gestuwd. Zij maakten zich verdienstelijk op het vlak van caritatieve volkswerken, keken met heimwee terug naar de christelijke middeleeuwen en dweepten met de belaagde Paus Pius IX. Zij stelden zich teweer tegen de groeiende antiklerikale en antigodsdienstige tendensen in de samenleving en poogden katholieke politici onder druk te zetten tot het voeren van een meer confessionele politiek, ter verdediging van de bedreigde katholieke belangen. Nagenoeg alle Belgische ultramontanen bleven evenwel, net zoals de bisschoppen, hun trouw betuigen aan de grondwet en de Belgische instellingen. Zij verweten aan de liberalen dat zij door hun secularisatiepolitiek afbreuk deden aan het 'eerlijk vergelijk' dat in 1830 gesloten was. Deze ideologische tegenstellingen bereikten hun hoogtepunt in de jaren 1870 en ontladden zich in de schoolstrijd van 1879.

Vanaf de jaren tachtig verminderde deze ideologische spanning. Vanuit het Vaticaan werd nu een verzoenende houding tegenover de liberale instellingen aangeraden en in de katholieke opinie werd opnieuw een democratische bezieling werkzaam. De stakingen in Wallonië in het midden van de jaren tachtig en socialistische en progressief-liberale actie ten voordele van de uitbreiding van het stemrecht bracht de sociale problematiek op het politieke voorplan. Tegenover het antiklerikale socialisme kwam er een versnelde ontwikkeling van het sociaal-katholicisme. Omstreeks 1890 kwam zo de christendemocratie op gang, waarin het corporatistische gildenideaal van de ultramontanen en de sociale en democratische hervormingswil van de Vlaamsgezinde kleinburgerij elkaar bevruchtten. Christen-democratie en Vlaamse beweging raakten in Vlaanderen nauw met elkaar verstrengeld.

III. De opkomst van de Vlaamse beweging

Behalve door een ideologische en een sociale tegenstelling werd de Belgische politiek immers ook al vlug gekleurd door een talenttegenstelling en een daaruit geleidelijk voortvloeiende Vlaams-Waalse tegenstelling. Tegen het snelle verfransingsproces dat zich na 1830 onder het grondwettelijk systeem van taalvrijheid inzette, groeide er al bijna onmiddellijk na de omwenteling reactie van Nederlandstalige patriotten. Zij vonden de Franse eentaligheid een verarming voor de nu uit te bouwen Belgische cultuur en gingen ervoor ijveren om België meer Belgisch te maken door ook het Nederlands in het openbare leven aan bod te laten komen. Tot ca. 1860 bleef die Vlaamse beweging nog een onderdeel van het Belgisch cultuurnationalisme. Vanaf dan vormde zich een eigen Vlaams nationaal bewustzijn als onderdeel van het Belgische. Tot aan de Eerste Wereldoorlog bestond er geen strekking in de Vlaamse beweging die streefde naar de vernietiging van België maar er groeide wel onverschilligheid tegenover - of kritiek op - het Belgische Vaderland.

- Kardinaal Mercier (1906-1926) als beschermer van het Belgisch vaderland (links) en de bisschop van Luik Martin Hubert Rutten (rechts), die met zijn sympathie voor de Vlaamse beweging vaak tegenspeler was van de kardinaal. (Foto's KADOC)

De Vlaamse beweging was aanvankelijk een taalbeweging die gestuwd werd door kunstenaars, priesters en geleerden en die door culturele werking, en weldra ook politieke actie, ijverde voor het behoud of het herstel van de Vlaamse taal in het maatschappelijk leven. Na de revolutiegolf van 1848 werd zij een kanaal waarlangs de kleine burgerij zich politiek poogde te emanciperen. Zo speelden flaminganten in de jaren 1860 een voorhoederol in de vorming van de 'onafhankelijke volkspartij', een oppositiebeweging waarin vooruitstrevende liberalen en katholieken elkaar vonden om van de doctrinair-liberale regering sociale en democratische hervormingen af te dwingen. In dezelfde jaren speelde de Vlaamse beweging een rol in het ontstaan en de eerste groei van de arbeidersbeweging in Gent en in mindere mate ook in Antwerpen. Haar poging om ook de politieke uitdrukking te worden van de arbeidersbeweging mislukte evenwel grotendeels omdat die arbeidersbeweging in de invloedssfeer kwam van het antiklerikale socialisme, terwijl de Vlaamse beweging zelf steeds meer in het kerkelijke kamp terecht kwam. Pas door haar verstrengeling met de opkomende christen-democratie op het einde van de 19e eeuw werd ze de uitdrukking van een brede volksbeweging, die ook haar basis had in arbeiders- en boerenorganisaties.

De Vlaamse beweging vond vanaf de 19e eeuw voornamelijk respons en aanhang bij de katholieke opinie, al streefde ze er zo lang mogelijk naar om haar onafhankelijkheid tegenover de partijpolitiek te bewaren en een samenwerking tussen liberale en katholieke flaminganten in stand te houden. Zij leunde aan bij het unionisme zolang het kon en bracht opnieuw een samenwerking tot stand in de Onafhankelijke Volkspartij. Maar in beide gevallen betekende dat een feitelijk aanleunen bij katholieke opinie. Al bij haar eerste politieke optreden in 1840 met het Vlaamse petitionnement, waarin werd aangedrongen op het herstel van de volkstaal in de voornaamste sectoren van het openbare leven, bleek dat de Vlaamse beweging zijn steun vooral vond in katholieke middens. Dat versterkte het wantrouwen bij de liberale opinie en zo werd een vicieuze cirkel in gang gezet. Geleidelijk, zeker nadat de ideologische polarisatie een permanente samenwerking onmogelijk maakte, kwam de Vlaamse beweging bijna volledig in het katholieke kamp terecht. Liberalen als Vuylsteke en De Geyter hadden het bijzonder moeilijk om in hun partij een plaats te veroveren voor de verdediging van de volkstaal. Het socialisme zou diezelfde afwijzende tot vijandige houding tegenover de Vlaamse beweging aannemen. Dit neemt niet weg dat Vlaamsgezinde vrijzinnigen in de vooroorlogse Vlaamse beweging een relatief belangrijke culturele inbreng hebben gehad.

Deze verschillende houding tegenover de Vlaamse beweging wortelde ten dele in het proces van de Belgische natievorming voor 1830. Verlichte figuren als Jan Baptist Verlooy hadden onder het Oostenrijkse regime geijverd voor de volkstaal als een symbool van vrijheid en nationaliteit. Onder de Franse annexatie hadden zij zich uit sympathie voor de revolutionaire idealen bij de verfransingspolitiek van de bezetter neergelegd en ook in de 19e eeuw bleven vele liberalen de volkstaal zien als een hinderpaal voor Verlichting en vooruitgang. Op zijn beurt lag de sympathie van de clerus en de katholieke opinie in het verlengde van het katholiek verzet tegen de vorige verlichte of revolutionaire regimes in naam van het behoud van de eigen volkse tradities. Behalve religie werd daarin nu ook de taal als een wezenlijk onderdeel naar voren gehaald en het behoud van het ene gezien als een waarborg voor het behoud van het andere. De Vlaamse taal noemden zij de meest authentieke uitdrukking van de katholieke Belgische, en in het verlengde daarvan de Vlaamse volksziel die een dam kon opwerpen tegen de invloed van de immorele en goddeloze literatuur die uit Frankrijk kwam. De West-Vlaamse priester Guido Gezelle (1830-1899) werd de meest markante vertegenwoordiger van deze traditionalistische visie. Hij legde zich toe op de studie van volkse verhalen en gebruiken evenals op de studie van de West-Vlaamse gewesttaal waarin hij de behoeder zag van de christen-Vlaamse volksaard zoals hij door God geschapen was.

Afgezien van deze ultramontaanse vleugel van de katholieke Vlaamse beweging was er, zoals in de hele katholieke opinie en zoals al uit het voorgaande mag gebleken zijn, ook een meer vooruitstrevende katholiek-Vlaamsgezinde strekking. De Vlaamse beweging fungeerde in de katholieke opinie in Vlaanderen voor de Eerste Wereldoorlog trouwens doorgaans als een motor voor democratisering, in die mate dat zij zelfs een ultramontaan

als Gezelle tot een supporter maakte van de Onafhankelijke Volkspartij, al legde die daarbij eigen accenten. De democratisch gerichte katholiek-Vlaamsgezinde tandem was ondermeer uitgesproken aanwezig bij de mennaisiaanse vleugel in de katholieke opinie na de Omwenteling en opnieuw in de volksgezinde oppositiebeweging van de jaren 1860. Maar zoals we aantoonde kreeg hij af te rekenen met ernstige tegenwerking. De mennaisiaanse strekking werd omstreeks 1840 genuilband door de koning, de nuntiatuur en de bisschoppen. De Onafhankelijke Volkspartij was als ‘derde weg’ tussen liberalen en katholieken geen lang leven beschoren en de progressieve strevingen ervan werden op het einde van de jaren zestig en in de jaren zeventig overstemd door reactionair ultramontaanse tendensen, die vanuit het Vaticaan werden aangemoedigd. Vanaf de jaren tachtig hernam de Vlaamse beweging, die nu gestuwd werd door de studentenbeweging, haar democratisch elan. Zij bracht toen, onder het katholiek bewind, in de katholieke opinie een sterke Vlaams- en volksgezinde interne oppositiebeweging op gang die niet alleen een belangrijke versnelling bracht in de taalwetgeving maar ook het startsein gaf aan de christen-democratie.

IV. De bisschoppen en de Vlaamse beweging in de 19de eeuw

De clerus kon een belangrijke invloed uitoefenen op de jeugd via het uitgebreid net van katholieke lagere en middelbare scholen dat na de revolutie door bisschoppen en religieuzen geleidelijk werd uitgebouwd. Zoals in de officiële scholen was de voertaal in die katholieke middelbare scholen Frans omdat zij moesten beantwoorden aan de noden en behoeften van de verfranste maatschappij. Niettemin brachten vele priester-leraars in deze scholen de liefde voor de moedertaal over op hun leerlingen.

Ook de hogere geestelijkheid en de bisschoppen stonden gunstig tegenover de traditionalistische benadering van de volkstaal en moedigden de literaire beoefening ervan in hun colleges en bij hun priesters uitdrukkelijk aan. Ze apprecieerden de katholieke Vlaamsgezinde werking ook als een politiek wapen tegen liberalisme en socialisme. Zo spoorde de Brugse bisschop Faict (1864-1894) Gezelle aan tot journalistieke bedrijvigheid in ‘*t Jaer 30* en in *Rond den Heerd* ter bevordering van een katholieke-Vlaamse politiek. Op 31 oktober 1885 schreef de Mechelse aartsbisschop Goossens (1883-1906) aan zijn collega’s : “*Le parti flamand nous est d’un grand secours dans les élections, et il importe d’user de ménagements à son égard*”, al ergerde hij zich anderzijds wel aan de bemoeiing van de Vlaamsgezinden met het katholiek onderwijs. De steun van clerus en bisschoppen voor de Vlaamse beweging kan ondermeer ook worden afgeleid uit hun medewerking aan het Davidsfonds; katholieke Vlaamsgezinden richtten het Davidsfonds in 1875 op als tegenhanger van het Willemsfonds dat van algemeen naar liberaal was geëvolueerd. De overgrote meerderheid van de seculiere clerus in het Vlaamse land was als lid of bestuurslid bij dat fonds aangesloten en onder hen waren ook verscheidene bisschoppen, zoals Goossens, zijn Luikse collega Doutreloux (1879-1901), de Brugse bisschop Waffelaert (1895-1929) en de Gentse bisschop Stillemans (1889-1916).

Onder de generatie bisschoppen die rond 1900 aan de macht kwamen waren er sommigen niet alleen welwillend tegenover de Vlaamse beweging, maar ook uitgesproken Vlaamsgezind. Dat gold met name voor bisschop Heylen (1899-1941) van Namen en bisschop Rutten van Luik (1901-1927). Deze laatste werd op dat vlak de belangrijkste tegenspeler van een derde figuur die behoorde tot de jongere garde bisschoppen rond de eeuwwende : de Mechelse aartsbisschop Mercier (1906-1926). Mercier stond immers afwijzend tegenover de Vlaamse beweging en zelfs tegenover het Nederlands dat hij ongeschikt achtte voor het universitair onderwijs. Zijn afwijzende houding wordt mee verklaard door zijn Waalse afkomst en Latijns temperament, zijn eenzijdige bewondering voor de Franse cultuur en zijn opvatting over de universiteit als academisch centrum voor de elite; verder speelden ook een rol zijn ecclesiologie van een hiërarchisch autoritaire Kerk waarin de bisschop enerzijds en clerus en gelovigen anderzijds hun welbepaalde plaats hebben en zijn haast mystiek Belgisch patriottisme dat zich tijdens de Eerste Wereldoorlog manifesteerde. Voor de tijdgenoten-flaminganten versterkte hij het negatieve beeld van een kerkelijke overheid die de Vlaamse beweging niet begreep of tegenwerkte.

Niettegenstaande hun overwegend welwillende tot positieve houding zouden de bisschoppen inderdaad met de Vlaamse beweging in aanvaring komen naargelang zij sterker en radicaler werd. Ondanks, of beter juist omwille van het sterk overwegend katholiek karakter van de beweging hield ze in de ogen van de bisschoppen, of sommigen onder hen, een bedreiging in voor de kerkelijke belangen op bepaalde momenten en in bepaalde opzichten. Vanaf omstreeks 1875 tot ver in de 20ste eeuw zouden zich geregeld opnieuw conflicten voordoen tussen katholieke Vlaamsgezinden en hun kerkelijke leiders. In dit spanningsveld waren er drie conflictzones die telkens opnieuw opdoken, met name de katholieke Vlaamse studentenbeweging, de strijd rond het taalregime van het onderwijs en de politieke dissidentie. We overlopen in het kort de conflicten die zich op deze drie terreinen voordeden tot aan de Eerste Wereldoorlog.

De Vlaamsgezinde invloed die uitging van priester-leraars in de katholieke colleges creëerde een gunstige voedingsbodem voor het ontstaan van de katholieke Vlaamse studentenbeweging. Deze beweging kwam op gang omstreeks 1875 en zou tot de jaren dertig van de 20ste eeuw blijven bestaan. Ze oefende een sterke aantrekkingskracht uit op de studerende jongeren. Behalve scholieren van middelbare scholen en normaalscholen waren er bij de beweging ook seminaristen (priesterstudenten) evenals universiteitsstudenten aangesloten. In haar ideologische opstelling legde de beweging doorgaans de klemtoon op de onverbreekelijke band tussen de Vlaamse en katholieke strijd. De beweging droeg voor 1914 in aanzienlijke mate bij tot de radicalisering van het Vlaamse eisenprogramma. Ze stimuleerde ook de evolutie van de Vlaamse beweging van een taalbeweging naar een breder georiënteerde communautaire beweging die streefde naar de ontplooiing van Vlaanderen op cultureel, wetenschappelijk en sociaal-economisch gebied.

In de eerste decennia van haar bestaan botste de beweging in sommige diocesen op moeilijkheden met de kerkelijke overheid. Enkele bisschoppen hadden er aanvankelijk moeite mee dat de studentenbeweging haar monopoliepositie inzake de opvoeding van de collegejeugd aantastte en de jongeren - niet enkel scholieren maar ook seminaristen - een opstandige geest bijbracht. Het bisschoppelijk ingrijpen had toen ook te maken met de angst voor de politiek radicaliserende invloed die ervan uitging. In de laatste twee decennia voor de Eerste Wereldoorlog, toen de beweging meer de klemtoon legde op vorming dan op politieke actie, werd het bestaansrecht van de beweging door alle bisschoppen erkend en kon ze zich vrij ontplooien onder het doorgaans goedkeurend oog van collegedirecteurs en leraars.

Een tweede terrein waarop zich spanningen tussen Vlaamse beweging en kerkelijke overheid voordeden was dat van de strijd voor de vernederlandsing van het onderwijs. Sedert 1883 waren de officiële middelbare onderwijsinstellingen aan bepaalde wettelijke taalmaatregelen onderworpen, die een vernederlandsing van een beperkt aantal vakken inhielden. Van 1901 tot 1910 leverden katholieke flaminganten een strijd om een wet goedgekeurd te krijgen die ook van toepassing zou zijn op de vrije katholieke scholen. De lange strijd voor deze wet, die uiteindelijk in 1910 werd goedgekeurd, droeg aanzienlijk bij tot een verzuring van de verhouding tussen Vlaamse beweging en bisschoppen, in het bijzonder de Mechelse prelaat Desiré Mercier, die in 1906 primaat van België was geworden. Onder zijn leiding hadden de bisschoppen in 1906, als een laatste middel om een wettelijke taaldwang te vermijden, een gezamenlijke herderlijke brief uitgevaardigd met voorschriften voor het taalregime in hun onderwijs. De instructies toonden aan dat de bisschoppen, gezien de concurrentiële positie van hun onderwijs met de rijk-instellingen, nog altijd niet verder wilden gaan dan een versterkte tweetaligheid in het middelbaar onderwijs. De Onderrichtingen zetten bovendien bijzonder kwaad bloed bij de Vlaamsgezinden door de mededeling dat het Nederlands geen geschikte taal was voor hoger onderwijs en dus niet aan de Katholieke Universiteit van Leuven als voertaal kon worden ingevoerd.

De Vlaamse beweging kwam voor de Eerste Wereldoorlog ook in aanvaring met de kerkelijke overheid waar ze zich verbond met een ten overstaan van de katholieke partij dissidente beweging als het Daensisme. Sociale bewogenheid en Vlaamsgezindheid gingen hand in hand in deze scheurpartij die zich opwierp als verdediger van de belangen van kleinburgers, arbeiders en eenvoudige plattelandsmensen. Zij was evenzeer gekenmerkt door een militant katholicisme en verbond daarmee paradoxalwijze de wil om eventueel met steun van vrijzinnigen een aparte partij te vormen. De kerkelijke overheid trad herhaaldelijk tegen het Daensisme op, ondermeer door het uitvaardigen van strafmaatregelen tegen de twee priesters die fungeerden als boegbeeld van de beweging, Adolf Daens in Aalst en Florimond Fonteyne in Brugge.

V. Een Waalse en Belgische nationale beweging

Tegenover de Vlaamse beweging vormde zich vanaf het midden van de jaren 1880 een Waalse beweging. Ze werd op gang gebracht door Waalse ambtenaren in Vlaamse steden en breidde zich na enkele jaren uit naar Wallonië. Lode Wils schreef erover: "Ze schiep het beeld van een vooruitstrevend, vrijzinnig en geïndustrialiseerd Wallonië, in de hoek gedrukt door het meer bevolkte, rurale klerikale Vlaanderen. Zij slaagde erin de wettelijke vernederlandsing van het openbaar leven te vertragen". Ideologisch gezien was de Waalse beweging dus een bijna uitsluitend vrijzinnige aangelegenheid: in de eerste decennia gedragen door liberalen en vanaf 1912 ook bijgetreden door Waalse socialistische politici. De communautaire tegenstellingen entten zich zo op en versterkten de ideologische tegenstellingen in het land: een klerikaal Vlaanderen tegenover een antiklerikaal Wallonië.

Kort voor de Eerste Wereldoorlog ontwikkelde zich ook een duidelijk rechts-georiënteerde Belgisch-nationalistische stroming in Franstalige Brusselse kringen, met o.m. Edmond Picard en Leon Hennebicq. In het spoor van Charles Maurras beleden zij een integraal nationalisme en een maatschappij gebaseerd op de principes van Gezag en Orde. De Vlaamse beweging en de parlementaire democratie vormden hun grootste vijanden. Deze stroming vond niet alleen aanhang bij een aantal liberalen en socialisten, maar evenzeer bij een aantal Franstalige katholieken. Ze sloot met name sterk aan bij de rechtse wending die in de laatste jaren voor de Eerste Wereldoorlog in voornamelijk Franstalig-katholieke middens viel waar te nemen in de richting van integrisme en *Action Française*. Propagandisten van zulke ideeën werden o.m. de priesters Picard, R.G. Van den Hout, Deploige, de directeur van het Hoger Instituut voor Filosofie te Leuven, en kanunnik Brohé, de president van het Seminarie Leo XIII te Leuven, allemaal mensen met wie kardinaal Mercier hartelijke betrekkingen onderhield. Als eerste President van het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte te Leuven had Mercier trouwens zelf de filosofische opening naar de ideeën van Maurras verbreed door de klemtoon die hij legde op het rationalisme. Al bleef Mercier zelf een voorstander en een steun voor de christen-democratie, dan werd het tijdens de Eerste Wereldoorlog ook duidelijk dat hij beïnvloed was door het integraal-nationalistische gedachtegoed. Overigens was ook in de Vlaamse beweging in de laatste vooroorlogse jaren een wending vast te stellen in de richting van 'zuiver' nationalisme, met daarbij een afwijzing van de sterke binding met de christen-democratie.

VI. De Eerste Wereldoorlog

Tijdens de Eerste Wereldoorlog ontpopte Mercier zich als een vurig propagandist van de Belgische vaderlandsliefde. In zijn Kerstboodschap van 1914 (die de andere bisschoppen om diverse redenen weigerden te ondertekenen) kende hij aan het patriottisme een eigen morele waarde toe, die van alle burgers, ook de niet-katholieke, edelere mensen maakte. Aan de wederrechtelijke bezetter waren ze, volgens zijn brief, innerlijk onderwerping

noch gehoorzaamheid verschuldigd. Uit zorg voor de nationale eenheid stemde Mercier in met een verruiming van het katholieke kabinet tot een regering van nationale eenheid in januari 1916. Voortdurend zou hij de Duitse bezetter irriteren door zijn politiek optreden en zijn veroordelende uitspraken over de mishandeling van de burgers, de verplichte tewerkstelling en de economische uitbuiting van het land. Het patriottische *Le XXe siècle* van Fernand Neuray vond in de aartsbisschoppelijke brief van 29 januari 1917 aan de clerus de bevestiging dat “*le patriotisme belge implique l’esprit de vengeance*” en dat deze geest in de gegeven omstandigheden “*une vertu chrétienne*” was.

Niettemin had zich terzake sedert enkele maanden een belangrijke verandering in de houding van Mercier voltrokken. In de eerste helft van de oorlog had de kardinaal een *modus vivendi* met de bezetter afgewezen en in het voortzetten van de oorlog het enige middel gezien om te komen tot een rechtvaardige vrede. Vanuit die houding had hij de Vaticaanse bemiddelingspogingen afgewezen. De solidariteit met zijn landgenoten woog zwaarder door dan die met de paus of bisschoppen van andere landen. De uitzichtloze oorlogssituatie na het vastlopen van het offensief aan de Somme bracht hem tot een grotere onderhandelingsbereidheid vanaf september 1916. Hij knoopte toen geheime gesprekken aan met Von der Lancken met het oog op een (mislukte) poging tot bemiddeling via koning Albert. Zijn standpunt benaderde toen dat van Benedictus XV. Zoals de Belgische regering drukte het hele episcopaat zijn dankbaarheid uit tegenover het (eveneens mislukte) vredesinitiatief van de paus in oktober 1917, niet het minst om de gunstige regeling die daarin voor België werd voorgesteld.

Mercier stelde zich, net zoals de regering in Le Havre en ook vele loyale flaminganten, scherp teweer tegen de *Flamenpolitik* vanaf het ogenblik dat ze brak met de Belgische wettelijkheid, met de opening van de vernerlandse universiteit te Gent in oktober 1916. Hij reageerde vooral heftig op de installatie van een Raad van Vlaanderen en de afkondiging van de Bestuurlijke Scheiding in 1917. Zoals een groep vooraanstaande Vlamingen het al in 1916 had gedaan in verweer tegen de vernerlandse Gent, beriep hij zich daarbij op art. 43 van de Conventie van Den Haag waarin gesteld werd dat de bezetter de wetten van het land moest eerbiedigen. Op dwingende wijze hield hij aan zijn clerus voor om zich van enige medewerking aan de administratieve scheiding te onthouden : wie dat wel deed maakte zich schuldig aan verraad en aan een groot kwaad. Die boodschap stond te lezen in een schrijven van maart 1917 aan de dekens van zijn bisdom en herhaalde hij mondeling in een toespraak tot zijn collegedirecteurs op 8 juni 1917. Vier dagen eerder had hij op een bijeenkomst van directeurs en directrices van de katholieke diocesane normaalscholen verboden om zich te onderwerpen aan de inspectie van de nieuwe activistische overheid. Op een wijdingsplechtigheid van 26 mei had hij van de seminaristen bovendien volstreekte gehoorzaamheid - te verstaan ook in politieke zaken - geëist.

Dat alles wekte de woede van de bezetter en niet minder van de activisten op en maakte hem meer en meer tot een mikpunt in de *Flamenpolitik*. De Duitsers poogden Mercier

vooral te treffen langs het Vaticaan, waar zij op enige invloed konden rekenen. Tot 1916 poogden zij niettemin vruchteloos om Rome tot een openlijke reprimande tegenover de Mechelse prelaat te bewegen met het argument dat hij als kerkelijke leider zijn boekje te buiten ging omdat hij zich al te zeer met de politiek bemoeide en bovendien het volk tegen de bezetter opruide. Benedictus XV was weliswaar weinig ingenomen met Merciers confrontatiepolitiek, maar een optreden tegen de prelaat kon zijn neutraliteitspolitiek bemoedigen en riskeerde zijn Duitsgezind imago bij de Entente-mogendheden en de Belgische bevolking nog te versterken. Hij beperkte zich tot milde aanmaningen tot voorzichtigheid tegenover Mercier en geruststellende mededelingen daarover aan de Duitsers. Hij was ook niet bereid om Mercier naar de Heilige Stad te roepen en hem daar te houden, zoals de Duitsers het hadden gewenst. Tot grote ergernis van de bezetter maakte Mercier van zijn kort bezoek aan Rome intengedeel gebruik om een ontmoeting te hebben met de Franse staatsman Aristide Briand.

Na zijn heftige reactie op de administratieve scheiding werden nog bijkomende argumenten tegen Mercier in stelling gebracht. De Duitse bezetter spande zich nu in om in Vaticaanse kringen Mercier voor te stellen als de verdrukker van de natuurlijke rechten van zijn volk. Volgens die argumenten stak hij meer energie in het bestrijden van de Vlaamse beweging dan in het beteugelen van goddeloze propaganda, bracht hij door zijn politiek optreden zijn gelovigen in gewetensnood en hield hij de zielzorg stelselmatig verfranst terwijl andere bisschoppen, zoals de Luikse bisschop Rutten en de Naamse bisschop Heylen, zich welwillender en gereserveerder opstelden in deze kwestie. Deze beschuldigingen werden ondermeer geuit in een brief van 24 juni 1917 van de Duitse gezant Von Mühlberg aan staatssecretaris Gasparri evenals in een zogenaamd bezwaarschrift van een groep Vlamingen dat in oktober van hetzelfde jaar Rome bereikte. Dat laatste was een uitvoerig rapport van ca. 15 blz. dat eigenlijk door de Duitse ambtenaar voor *Flamenpropaganda* Konrad Beyerle was opgesteld en waaronder hij met moeite 94 handtekeningen van Vlaamsgezinden had kunnen verzamelen. Eenzelfde negatief beeld over Mercier werd opgehangen in de activistische pers.

Het miste zijn uitwerking niet. Mercier betekende eens te meer een stoorzender voor de Vaticaanse politiek die zich op dat ogenblik op een vredesinitiatief concentreerde. Een Romeinse kardinalencommissie werd naar aanleiding van de brief van Von Mühlberg samengesteld om zich over Merciers zaak te buigen. Zij liet zich, in haar eerste bijeenkomst in augustus 1917, beïnvloed door een Duitsgezinde voorstelling van zaken, zeer kritisch uit over de houding van de Mechelse prelaat en oordeelde dat hij zijn bevoegdheden van kerkvorst te buiten ging. Mercier werd gevraagd om zich tegenover die beschuldigingen schriftelijk te verantwoorden, wat hij ook deed. Het rapport van Beyerle en een brief van Vlaamsgezinde frontsoldaten vormde tezamen met het voor de curie onbevredigende antwoord van de kardinaal aanleiding voor een tweede bijeenkomst van de commissie in januari 1918. Het eens te meer negatief oordeel van de kardinalen werd deze maal waarschijnlijk niet aan Mercier overgebracht. De kaarten lagen nu anders. In het licht

van het nakende einde van de oorlog kon Mercier aan de Heilige Stoel goede diensten bewijzen om bij de overwinnaars een oplossing van de Romeinse kwestie te bepleiten.

Toch bleek Mercier niet ongevoelig voor de kritiek die in Romeinse kringen tegenover hem leefde. In een brief aan zijn clerus omstreeks Pasen 1918 deed hij een uitdrukkelijke toenaderingspoging tot de Vlaamsgezinde priesters: hij drukte zijn begrip uit voor hun probleem met de gehoorzaamheid evenals voor hun Vlaamsgezinde verzuchtingen. Niettemin werd deze brief door Von Mühlberg aangegrepen om nogmaals Mercier bij het Staatssecretariaat te bekladden omdat de Mechelse prelaat daarin zijn veroordeling van het activisme had bevestigd.

Begrip of op zijn minst welwillende aandacht bracht Mercier wel op voor de situatie van de Vlaamse soldaten aan het Front. Sedert het begin van de oorlog hadden ze moeten meemaken dat de legerleiding systematisch weigerde de taalwet toe te passen. Met de groei van het activisme werden Vlaamse studenten en intellectuelen aan het front steeds meer gediscrimineerd bij bevorderingen en werden ook legeraalmoezeniers en brancardiers, die de soldaten enige vorming wilden geven in Vlaams-godsdienstige studieringen, meer en meer het slachtoffer van verdachtmakingen en laster. Iedere uiting van Vlaamsgezindheid werd als activistisch bestempeld, terwijl de logementaliteit die heerste bij de hogere legerleiding verantwoordelijk was voor het amalgaam tussen anti-Vlaamse en anti-religieuze strevingen. De systematische lastercampagne tegen Vlaamse aalmoezeniers en brancardiers moest volgens Marinis in dat licht gezien worden.

Verder was er de anti-Vlaamse houding van de regering in Le Havre en het Hof, dat zijn antipathie voor de clerus en de Vlamingen met de hogere legerleiding deelde. Hoofdaalmoezenier Marinis had bijzonder verwijtende woorden over voor de patriotische *Le XXe siècle* van Fernand Neuray. In zijn ophemelen van *L'union sacrée* negeerde het blad de realiteit van Vlaming en Waal en de ideologische tegenstellingen. Marinis werd overigens, wegens zijn begrijpende houding tegenover de Vlaamse frustraties aan het front, een mikpunt van kritiek in de *Le XXe siècle*. Neuray probeerde Marinis bij Mercier in discredit te brengen. Dat lukte niet. Marinis bleef het volle vertrouwen genieten van Mercier. Door hun anti-Vlaamse houding speelden de regering en Neuray in de kaart van de *Flamenpolitik*. Ze droegen in belangrijke mate bij tot de radicalisering van de Frontbeweging en op termijn tot de verdeling van de Vlaamse beweging in een loyale en anti-Belgische vleugel.

VII. De bisschoppen en het streven naar Vlaamse eentaligheid tijdens het interbellum

Na de Eerste Wereldoorlog kende België, zoals andere landen, een ruk naar de democratie. Het algemeen enkelvoudig stemrecht werd ingevoerd, de evenredige vertegenwoordiging uitgebreid tot het provinciale en lokale niveau. De Belgische Werkliedenpartij

maakte een forse vooruitgang en het nieuwe kiessysteem gaf ook kans aan kleinere partijen als de Vlaamsgezinde Frontpartij. De katholieke partij werd nu een echte standenpartij. In de katholieke opinie zette de verstrengeling tussen democratische en Vlaamsgezinde krachten, die beide door de oorlog waren geradicaliseerd, zich nu volledig door. De christelijke sociale beweging en de Vlaamse beweging vormden, onder impuls van Frans van Cauwelaert, één front tegen de conservatieve krachten in de partij. Samen wensten zij het minimumprogramma te realiseren : een radicale eentaligheid in Vlaanderen voor bestuur, gerecht, onderwijs en leger. De verwezenlijking ervan werd pas na jarenlange strijd, in het begin van de jaren dertig afgedwongen.

Ook de bisschoppen schaarden zich achter dit programma. De Luikse bisschop Rutten en de Gentse bisschop Seghers (1916-1927), die nog tijdens het laatste oorlogsjaar aan het Vaticaan hun overtuiging te kennen hadden gegeven dat de Vlamingen na de oorlog gelijkberechtiging moesten krijgen, gaven onmiddellijk krachtige steun aan de agitatie voor eentaligheid in Vlaanderen. Deze werd na de oorlog op gang gebracht door het Vlaamsch Verbond en vanaf september 1919 voortgezet in de Katholieke Vlaamse Landsbond. De bisschoppen spoorden hun priesters aan om zich in die strijd te engageren. Vooral Rutten was een enthousiaste supporter. Bestrijders van de eentaligheid noemde hij verraders van het vaderland. Zowel aan zijn Waalse als Vlaamse priesters hield hij voor om voor de rechtmatige Vlaamsgezinde eisen op te komen. Hij nam tegelijkertijd maatregelen voor een vergaande vernederlandsing van zijn bisschoppelijke colleges.

In het bisdom Gent, waar evenzeer sprake was van vernederlandsingsmaatregelen voor het onderwijs, vond de Vlaamse beweging behalve in de bisschop ook een overtuigde pleitbezorger in vicaris-generaal Maurits de Baets. In 1920, op het ogenblik dat de wet op de overheidsadministraties in behandeling was (de eerste belangrijke taalwet die na de oorlog zou worden goedgekeurd), stelde de Brugse bisschop Waffelaert (1895-1929) zich op dezelfde lijn als zijn Luikse en Gentse collega's en riep hij zijn priesters op tot het oprichten van Katholieke Vlaamse bonden in West-Vlaanderen. Vanuit het Waalse bisdom Namen kwamen bovendien publieke sympathiebetuigingen van de Vlaamse bisschop Heylen. Het bleek dat de geestelijkheid niet enkel steun verleende aan de strijd voor Vlaamse gelijkberechtiging maar daarin een belangrijke stuwende kracht was. Zij vormde overigens de ruggengraat van het abonneebestand van het na de oorlog door Van Cauwelaert opgerichte Vlaamsgezinde dagblad *De Standaard*. De katholieke colleges en de priesterseminaries waren bovendien broeinesten van Vlaamsgezindheid.

Alleen het aartsbisdom Mechelen, dat de provincies Antwerpen en Brabant bestreek, vormde een uitzondering op deze situatie. Mercier steunde koning Albert, de liberalen en de conservatieve Franstalige katholieken in hun verzet tegen het minimumprogramma dat zij als een ondermijning van de vaderlandse eenheid afschilderden. De Mechelse kardinaal ergerde zich aan de uitgesproken Vlaamsgezindheid van zijn Luikse en Gentse collega's en de invloed die ervan uitging op zijn clerus. Hij trad scherp

op tegen een petitionnementsactie van enkele priesterleraars van het aartsbisdom in het voorjaar 1919 ten voordele van de vernederlandsing van het onderwijs. In juli van hetzelfde jaar werden de seminaristen gewaarschuwd voor het lezen van het frontersdagblad *Het Vaderland* en het bijwonen van Vlaamsgezinde (studenten)vergaderingen tijdens de vakantie, een verbod dat het volgende jaar werd uitgebreid tot de priesters.

Op 30 augustus 1919 had Mercier overigens al een circulaire gericht aan de Mechelse priesters waarin zij werden aangespoord tot gehoorzaamheid en ervoor gewaarschuwd om zich niet te laten verdelen door taalkwesties en het “ras” niet te stellen boven de eenheid van het vaderland. De gewettigde liefde voor de taal mocht de vrijheid van de anderen niet in de weg staan. Rutten had hierop gereageerd met publicatie van twee toespraken in brochurevorm waarin hij het rechtmatige van de Vlaamsgezinde eisen verdedigde.

Bij een audiëntie in december 1920 slaagde Mercier er vervolgens in, profiterend van zijn groot prestige in de naoorlogse tijd, om het Vaticaan te bewegen tot een meer restrictieve houding tegenover de Vlaamsgezinde activiteit van de clerus in alle bisdommen. In een brief van 10 februari 1921 maande Benedictus XV de Belgische priesters aan om het land niet te verdelen, zich tot hun religieuze taak te beperken en volgbaar te zijn tegenover hun geestelijke oversten. Seghers en Waffelaert deelden de brief mee aan hun clerus, Rutten weigerde dat te doen. De Luikse bisschop kwam nu wel meer dan vroeger onder druk te staan om zijn Vlaamsgezindheid minder in het publiek te manifesteren, zodat hij zelfs, door toedoen van Mercier, afwezig moest blijven op een hulding die de Katholieke Vlaamsche Landsbond hem met Pinksteren 1921 wou brengen. Ongeveer tezelfdertijd zwakte de nuntius evenwel tegenover de Vlaamsgezinde minister Van de Vyvere de draagwijdte van het pauselijk schrijven af, wat aan katholieke Vlaamsgezinden het geruststellende gevoel gaf dat zij hun politieke werking konden verder zetten. Rutten van zijn kant bleef op de bisschoppenconferentie van 11 september 1921 voet bij stek houden in het verdedigen van de Vlaamse eisen. Hij wist een gezamenlijke bisschoppelijke brief te kelderen die alle Vlaamsgezinden, niet enkel hen die in het vaarwater van het radicaliserende Vlaams-nationalisme terecht kwamen, maar ook de voorstanders van het minimumprogramma, voor jaren de pas zou hebben afgesneden.

In 1925 raakten alle bisschoppen - blijkbaar ook Mercier - integendeel op één lijn in hun bedekte steun aan het minimumprogramma. In een gezamenlijk schrijven van 2 februari van dat jaar wezen zij op de nog niet ingewilligde Vlaamse grieven inzake leger, onderwijs en gerecht en vroegen zij bij de Franstaligen om begrip voor en erkenning van de rechtmatige Vlaamsgezinde eisen. Tijdens de langdurige regeringscrisis dat jaar gaf Mercier zijn steun aan Van Cauwelaert voor de vorming van een katholiek-socialistische regering tegen de wil van de Federatie van Conservatieve Verenigingen in. In augustus daaropvolgend kwam er bovendien, naar aanleiding van de verscheurdheid die de crisis veroorzaakte in de katholieke partij een nieuwe collectieve bisschoppelijke brief waarin

het episcopaat zijn ‘voorzichtig’ vertrouwen uitsprak in de regering Poulet en zich dus publiek schaarde achter de democratische en Vlaamsgezinde meerderheid van de partij (die het minimumprogramma in haar vaandel voerde). In oktober 1925 volgde nog een derde collectieve brief waarin enerzijds het Waals- en het Vlaams-nationalisme werden veroordeeld en anderzijds “de rechten en rechtmatige wensen van de Vlamingen volledig in overeenstemming met het hoogste goed van de godsdienst en de onverdeelde eenheid van het vaderland” werden genoemd. Dit bisschoppelijk offensief en het bijdraaien van Mercier was, zoals uit het bovenstaande blijkt, te begrijpen vanuit de dreiging die in de ogen van het episcopaat uitging van het zich krachtig ontwikkelend anti-Belgisch Vlaams-nationalisme, een ontwikkeling waarvoor Mercier overigens zelf, door zijn langdurig verzet tegen het minimumprogramma, mee verantwoordelijk was.

VIII. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde

De openlijke afwijzing van de gelijkheid van de landstalen door een zich als patriotisch afficherend Franstalig front en, als logisch gevolg daarvan, het lang uitblijven van de goedkeuring van het minimumprogramma stimuleerden al snel de ontwikkeling van een krachtig anti-Belgicisme in de Vlaamse beweging. De antithese tussen België en de Vlaamse beweging, die tijdens de oorlog in het leven was geroepen door het activisme, werd anderzijds ook verder uitgediept door de voortzetting na de oorlog van de *Flamenpolitik* en de daarmee verbonden Groot-Nederlandse beweging. Vooral in de Katholieke Vlaamse Studentenbeweging (sedert 1903 georganiseerd in het Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond, het AKVS), voltrok zich onder invloed van de Leuvense studenten een snelle radicalisering in anti-Belgische zin.

Het was een ontwikkeling die ook door Vlaamsgezinde bisschoppen als Rutten en Seghers met zorg werd gadeslagen. Na de revolte van de Leuvense studenten tegen rector Ladeuze, in oktober 1925, leidde dit tot een gezamenlijke bisschoppelijke veroordeling van het Vlaams-nationalisme : zij zegden er een gevaar in te zien voor de eenheid van het vaderland, het kerkelijk gezag en de katholieke eenheid. De superiors van seminaries en colleges moesten erover waken dat de leerlingen niet op sleeptouw werden genomen door “buitenstaanders”.

De meeste bisschoppen, afgezien Van Roey, streefden er op korte of langere termijn naar de Vlaamsgezinde werking van de scholieren onder eigen supervisie te brengen en ze te combineren met of te integreren in de Katholieke Studentenactie die ze vanaf 1928 lanceerden. In West-Vlaanderen, waar de Vlaams-nationalistische invloed van het AKVS sterk bleef tot het einde van de jaren 1920, ging dat gepaard met een golf van repressie tegen Vlaams-nationalistische priesters en leerlingen. Het optreden van de bisschoppen tegen het AKVS was succesvol inzake het beperken van het politieke

Vlaams-nationalisme. De generatie die in de tweede helft van de jaren dertig het stempel van de Katholieke Actie meekreeg, kwam veel minder terecht in dissidente Vlaams-nationalistische politieke formaties, maar zou zich opnieuw meer in de katholieke partij en na de oorlog in de CVP engageren. De bisschoppen konden evenwel niet verhinderen dat de Belgische bezieling in de volgende jaren verder wegebde, zelfs in de door kerkelijke overheid gecontroleerde jeugdorganisaties.

Buiten de scholierenwereld had de bisschoppelijke veroordeling nog minder effect, ondanks de bijna uitsluitend katholieke aanhang van het Vlaams-nationalisme. Ook de bisschoppelijke tussenkomsten tegen dissente Vlaams-nationalistische lijsten (zoals tegen de Turnhoutse Kempische Katholieke Vlaamse Volkspartij van Thomas de Backer in 1929) maakten weinig indruk. Al van in het begin van de jaren twintig had zich bij gelovige nationalistenaan een ultrakatholiek antiklerikalisme ontwikkeld dat immuun was voor bisschoppelijke banbliksems. De ratio hiervoor was dat de bisschoppen zodanig aan de tegennatuurlijke liberale staat België en aan de liberaal-katholieke partij vastgeklonken zaten dat zij niet meer in staat waren om de natuurwet om te zetten in een katholieke politiek. De enige katholieke politiek moest zijn : verzet tegen België en tegen zijn vazallen, de bisschoppen. Het anti-Belgicisme evolueerde van anti-parlementarisme en kritiek op de Belgische instellingen naar een rechtse maatschappijvisie en een algehele kritiek op de democratie. Dat kaderde in de opkomende fascistische stromingen in Europa, maar kan ten dele ook verklaard worden uit een heropleving van de traditionalistische antiliberaaltraditie in de katholiek-Vlaamse beweging.

Met name in West-Vlaanderen zette de ultramontaans-Gezelligheidsbeweging zich verder door. Het Katholiek Vlaamsch Nationaal Verbond dat er in maart 1925 door Joris van Severen werd opgericht streefde niet alleen naar een nieuw politiek statuut voor Vlaanderen, maar ook naar een nieuwe culturele, sociale en economische orde die de verwezenlijking moest zijn van de katholieke solidariteitsleer. Het vond in 1931 zijn logische voortzetting in het Verdinaso. Daarnaast was er de beweging van jonge West-Vlaamse priesters - onder meer Cyriel Verschaeve, Karel van der Espt en Odiel Spruytte - die van kort na de oorlog in het studententijdschrift *De Vlaamsche Vlagge* een pleidooi hielden voor een zogenoemd 'christelijk katholiek' anti-Belgisch Vlaams-nationalisme. Die beweging wou niets van doen hebben met de partijpolitiek, ook niet met de onzijdige Frontpartij en evenmin met de - in hun ogen alleen in naam - katholieke christen-democratie. Eind 1926 ging van deze groep en van Victor Leemans het initiatief uit tot oprichting van het weekblad *Jong Dietschland* waarin verder de contouren werden uitgetekend van een Rooms-katholiek Vlaams-nationalisme dat ook een nieuwe sociale orde zou realiseren.

Kerk en natie

Mechelen heeft gesproken

Rex en heer Degrelle nogmaals veroordeeld

Rijne Eminentie Kardinaal Van Roey vraagt ons deze mededeling af te kondigen.

Volgens een farsinetisch dagblad en volgens geïndividueerde godlozen, heeft heer Degrelle in een rede over Rex en Mechelen door hem, verleden Woensdagavond, in het openbaar gehouden, verklaard:

« Kijk graag, mijn zuster, kan zeggen of hier den goden weg volgt Mechelen. Heeft Mechelen gesproken? Neen. Zal Mechelen spreken? Neen, omdat het gerust is aanganda Rex en omdat het de katholieke kieseer vrij naar hun meening zal laten stemmen. Had de minste twijfel bestaan over onze zaak, zou de Aartsbischop gesproken hebben. Omdat ons geval duidelijk is, laat hij alle vrijheid aan de katholieken.»

In dezelfde rede heeft heer Degrelle bovendien nog verklaard:

« dat er geen geschil bestaat in de linnigen Mechelen en Rex, en dat Rex niet verantwoord is geweest door den bevel des bisschops van het Kerstfeest II, die Rex niet verantwoord hebben.»

Wij hadden gehoopt dat wij niet in het openbaar zouden moeten hebben tuschenkomen inaan de verhooring wordt uitgelegd, is het ons onmogelijk niet te spreken.

Wij verlaten dus! 1) dat de Collobese Brief van het Belgisch Biscopaat, op verschillende plaatsen, Rex uitdrukkelijk lofd en dat hij de methoden en de hoofdprincipes van Rex veroordeelt;

2) dat wij op verre na geen geruststelling hebben aanzande Rex, maar dat wij daarentegen er van overtuigd zijn dat Rex een gevaar danstelt voor het land en voor de kerk.

BIJGEOVOEGD IS DE PLAKAAT VAN IEDER RECHTECHAPE KATHOLIEKE TEGENOVER DE VERRIEZING VAN 11 APRIL. DUIDELIJK EN MOET ALLE ONTHOUDING AFGEKEURD WORDEN

Mechelen, 6 April 1937. J. E. Kardinaal VAN ROEY, Aartsb. van Mechelen.

REX et L'ÉGLISE

J. E. le Cardinal-Archevêque de Malines vient de faire une déclaration par laquelle il prend position en faveur de M. Van Zeland.

Voilà quelques jours, sur la demande de sympathisants catholiques, nous avons publié dans le « Pays Républicain » un article très critique par lequel nous nous exprimons entièrement à la lettre des vœux de la Noël.

Mais depuis très certainement que l'on méditait de nous adresser solennellement la protestation ci-dessus, nous avons pu, immédiatement, à toutes les notes au point qui nous ont été adressés, tout ce qui concerne notre attitude par nos méthodes.

Nous nous sommes en ce cas déjournés l'Archevêché de Malines pour savoir si cette déclaration avait pu.

Nous sommes que depuis maintenant. Or nous demandons simplement de publier une déclaration explicative à propos d'un article de M. GERARD.

Ce fut fait dans l'édition du « Pays Républicain » qui suit.

De nos méthodes alors à Malines une déclaration non valide qui nous dans la soirée. Non que tout était d'une absolue vérité.

Nous ne sommes pas intervenus, très certainement, avec nos méthodes, à nos auditeurs du Palais des Sciences. Nous nous sommes appuyés sur les faits en ce qui concerne, certainement, d'une déclaration explicative par des journaux et dans laquelle J. E. le Cardinal de Malines prendrait notre attitude REX et pour le bien du Gouvernement.

Nous sommes certainement qu'il suffit que les autorités religieuses puissent être nous présentés en tout nos méthodes et nos principes peuvent être républicains à l'endroit de nos méthodes toutes les modifications désirables.

On ne peut pas, certainement, être catholique.

Nous ne sommes pas l'Église, ni pour le présent, ni pour l'avenir, de nous adresser de cette déclaration.

Nous ne demandons qu'à être déjournés pour nous adresser notre action. Les difficultés d'ordre matériel, dans les discussions et sur les questions urgentes, nous certainement très vite solution.

Vous avons voulu cet article. Que personne ne se trouble donc. A tous saluts et cordiales.

REX VAINCRA
Léon DEGRILLE

- Naar aanleiding van de tussentijdse verkiezingen van 11 april 1937 werd Rex door het episcopaat veroordeeld als een 'gevaar voor het land en de kerk'. De knevel van Degrelle (*Rex et l'Eglise*) kon hem evenwel niet voor een zware verkiezingsnederlaag behoeden.

De constante kritiek op de bisschoppelijke veroordeling van het Vlaams-nationalisme ontlokte in 1927 aan bisschop Waffelaert een nieuwe veroordeling tegen geschriften van sommige mannen "die zich aanstellen als katholieken, ja zelfs als katholieker dan de bisschoppen"¹. Niettemin slaagde deze groep erin vanaf het einde van de jaren twintig stelselmatig, in de ene provincie na de andere, de tot dan toe levensbeschouwelijk en qua sociale doctrine neutrale Frontpartij te vervangen door Rooms-katholieke Vlaams-nationale volkspartijen van Nieuwe Orde-signatuur. De bekroning kwam in 1933 met de stichting van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) dat van meet af aan fascistisch geïnspireerd was.

1 K. VAN ISACKER, *Herderlijke brieven over politiek*, p. 113.

Aan Franstalige kant voltrok zich een gelijkaardige evolutie in rechtse richting. Door de Eerste Wereldoorlog was het Belgisch patriottisme versterkt en de Waalse beweging erin opgeslorpt. Tegelijkertijd, en verbonden met die Belgisch-nationale beweging, was er in de katholieke opinie en in het bijzonder in intellectuele kringen, een verdere doorbraak van het contra-revolutionaire en anti-democratische ideeëngoed dat al voor de Eerste Wereldoorlog ingang had gevonden. Het legde de basis voor het succes van het Rexisme in de jaren 1930. Deze beweging, die op gang werd gebracht door Léon Degrelle, kwam voort uit de Katholieke Actie, die in Wallonië al vanaf het begin van de jaren twintig op gang was gekomen en dus eerder zijn invloed kon laten gelden dan in Vlaanderen. Ze inspireerde de jongeren onder het pauselijke motto *omnia instaurare in Christo* tot een nieuw dogmatisme van integraal-katholieke en anti-liberale inslag en tot een nieuwe veroveringsgeest. Daarbij hoorde ook het streven een 'gezonde' maatschappelijke en sociale orde op corporatieve grondslag te realiseren, in het spoor van de pauselijke encyclieken, vooral van het in 1931 verschenen *Quadragesimo anno*. De katholieke standenpartij verweet ze gebrek aan eenheid, tucht en bezieling en zag ze beheerst door onafzetbare mandarijnen. Rex was in wezen de meest geprononceerde uitdrukking van dit streven van KA-jongeren naar vernieuwing van de partij in de richting van een principieel katholieke politiek. Het ongeduld van de jongeren, de tomeloze ambitie van Degrelle zelf en de omstandigheden dreven haar evenwel weg van de katholieke partij.

Vanaf einde 1933, begin 1934 ging Degrelle de politieke toer op en kwam daardoor in conflict met de Katholieke Actie. Zijn felle uitval tegen de inertie en het opportunisme van de katholieke leiders op het congres van de Federatie van Katholieke Kringen in Kortrijk op 2 november 1935 vormde de aanleiding voor de breuk met de katholieke partij. Op 20 november 1935 keurden de bisschoppen een beslissing goed waarin aan priesters en religieuzen werd verboden om rexistische meetings bij te wonen en mee te werken aan rexistische bladen. De verkoop van *Rex* aan de kerkportalen was niet langer toegestaan en de directies van onderwijsinstellingen dienden de leerlingen buiten de rexistische agitatie te houden. Dit bisschoppelijk decreet hield nog geen absolute veroordeling in van *Rex*. Het was enkel gericht aan geestelijken en onderwijsdirecties en verbood aan katholieken niet om met de beweging mee te werken. Het had wel de bedoeling om een duidelijke scheidingslijn te trekken tussen *Rex* en de door de bisschoppen gemandateerde Katholieke Actie. In februari 1936 zouden de bruggen met de katholieke partij volledig worden opgeblazen en ging *Rex* zijn eigen politieke weg. Het beheerste de volgende verkiezingen van mei 1936 met zijn zuiveringscampagne en wist daarmee in één klap 21 zetels te bemachtigen. Eerste minister Pierlot had nog vruchteloos geprobeerd om een bisschoppelijke interventie uit te lokken als laatste verweermiddel tegen het Rexisme, maar de kardinaal vond het beter niet rechtstreeks tussen te komen in de verkiezingsstrijd. Alleen de Luikse bisschop Kerkhofs vaardigde zijn richtlijnen van 20 november 1935 opnieuw uit.

IX. Het land in crisis

De verkiezingen van mei 1936 betekenden niet alleen wegens de verpletterende overwinning van Rex een aardverschuiving in de Belgische politiek. Nog twee andere extremistische partijen die de grondslagen van het parlementair regime niet meer aanvaardden, het VNV en de Communistische partij, hadden een forse winst geboekt terwijl de katholieken ongeveer één vierde van hun stemmenaantal verloren hadden. De verkiezingsuitslag was het gevolg van de polarisering tussen links en rechts, die zich in heel Europa manifesteerde in de aanloop tot de Tweede Wereldoorlog. Hij dreef die tegenstelling nog op en versnelde verder het destabiliseringsproces dat de Belgische instellingen dreigde te ondermijnen met inbegrip van de positie van de Kerk. In de verwarrende maanden die volgden manifesteerde zich in Wallonië een streven naar concentratie van linkse krachten, terwijl er in Vlaanderen drie concentratiebewegingen waren die ten dele door elkaar liepen en tegelijk elkaar versterkten en afremden : een rechtse, een Vlaamse en een katholieke.

De rechtse concentratievorming, gericht op de vorming van een alternatieve regeringsmeerderheid voor de driedelige regering Van Zeeland, vond haar basis in het akkoord dat VNV en Rex met elkaar afsloten op 6 oktober 1936 en waarvan gehoopt werd dat ze zich zou kunnen uitbreiden tot conservatieve katholieken en liberalen, met uitsluiting van linkse krachten en syndicaten. Overeenkomstig de visie die al sedert jaren door de Vlaams-nationalisten was aangehangen, en die intussen ook door Degrelle was bijgetreden, werd in dit akkoord voorzien dat de Kerk zich buiten de politiek moest houden en dat de katholieke partij en de katholieke sociale organisaties moesten worden afgeschaft. De betrekkingen tussen Kerk en Staat konden zoals in Italië en Duitsland voortaan worden geregeld in een concordaat dat de bisschoppen tegemoet kon treden door de verzekering van de wedden van de clerus, de schoolgelijkheid en de rechten van Katholieke Actie.

Ten dele daarmee gelijklopend waren bepaalde pogingen tot Vlaams-katholieke concentratievorming. Zulke pogingen werden ondernomen door een groep van Leuvense professoren zoals Hendrik Jozef van de Wijer en Gaston Eyskens die al sedert 1934 met hun weekblad *Nieuw Vlaanderen* streefden naar de concentratie van “de Vlaamse strijdkrachten op federale basis” evenals de inrichting van een “nieuwe orde” in Vlaanderen op christelijke, volkse en solidaristische grondslag. Zij behoorden tot de katholieke partij maar vormden van daaruit een brug naar het VNV. In juli 1936 organiseerden zij een Congres van de Vlaamse Concentratie waar zowel loyale katholieken als het VNV en het Verdinaso vertegenwoordigd waren en waar de standorganisatie, die de basis vormde van de katholieke zuil, werd verworpen. Het akkoord VNV-Rex werd door *Nieuw Vlaanderen* enthousiast begroet en gezien als basis voor de door haar gewilde Vlaamse Concentratie. Die kon volgens het blad gerealiseerd worden door een fusie tot één grote regeringspartij, met het programma van Rex als middelpunt waarnaar Verdinaso, VNV en de Vlaamse katholieken moesten convergeren.

Dit streven werd tenslotte doorkruist door nog een derde concentratiebeweging die zich in deze jaren manifesteerde, met name een streven naar hergroepering van de katholieken in Vlaanderen in één partijverband. Er werd hier evenzeer een Vlaams-katholieke concentratie beoogd, maar dan niet rondom het akkoord Rex-VNV zoals bij de andere initiatieven het geval was, maar rondom een vernieuwde katholieke partij. Sedert 1935 werkte Frans van Cauwelaert daaraan met zijn blad *Elckerlyc*. De Vlaamse katholieke concentratie die hij beoogde wilde geen alliantie aangaan met het fascistische en anti-Belgische VNV, maar zoveel mogelijk krachten aantrekken naar een zelfstandige Vlaamse katholieke partij. De verkiezingen van 1936 en het akkoord Rex-VNV bespoedigden de decentralisatie van de katholieke partij op communautaire basis. Een Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV) en een *Parti Catholique Social* (PCS) vormden voortaan de vleugels van een Blok der Katholieken.

Tegelijkertijd kreeg de idee van een hergroepering van de katholieke krachten in het land een belangrijke nieuwe stimulans. Op het Zesde Katholiek Congres van Mechelen in september 1936 was dit thema, in het licht van de dreiging van het communisme, aan de orde van de dag. Voor een nokvol Heizelstadion deed Kardinaal Van Roey een fel opgemerkte oproep tot “verstandhouding en verzoening” van de gelovigen “in het openbaar leven en op politiek terrein”. Hij hoopte op een akkoord met Vlaams-nationalisten en Rexisten voor de vorming van een katholiek machtsblok. In Vlaanderen gingen zulke besprekingen kort na het congres van start met medeweten van de kardinaal. Uiteindelijk werd op 8 december 1936 een vaag beginselakkoord afgesloten tussen VNV en KVV. Daarin werd ondermeer bewegingsvrijheid van de Kerk gewaarborgd en de schoolvrede verzekerd door schoolgelijkheid. De gemeenschappelijke partij zou niet confessioneel zijn, maar wel godsdienst en Kerk en het historische (katholiek) karakter van het Vlaamse volk erkennen en handhaven. Het akkoord bevatte weinig garanties voor het voortbestaan van de confessionele sociale organisaties.

De onderhandelingen waren gevoerd in een sfeer van dubbelzinnigheid, waarbij het de partijen te doen was om zelfbehoud en om aanhangers aan de andere de onttrekken. Belangrijke obstakels van emotionele en structurele aard maakten een goed akkoord, laat staan een versmelting eigenlijk onmogelijk. Leider Staf de Clercq van het VNV wist dat de werkelijke macht in de katholieke partij bleef liggen bij “de bisschoppen, de dekens, de pastoors, de proosten, de standsorganisatie-leiders en de parlementariërs en beroepspolitiekers. ... Zij zouden alles bewaren : organisatie en priesters en wij zouden alles kwijt zijn”².

2 Geciteerd uit een brief van De Clercq aan de VNV-onderhandelaars, 6 december 1936, bij L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds*. Dl. 3. In en rond de Wereldoorlog, p. 74.

Vanuit de katholieke partij bestonden even grote weerstanden. Vooral de christelijke arbeidersbeweging, de Boerenbond en de groep-van Cauwelaert oefenden tegendruk uit. Zij bleven voorstander van de centrumcoalitie met de socialisten rond Van Zeeland. De christelijke sociale organisaties konden begrijpelijkerwijze weinig enthousiasme opbrengen voor het nieuwe maatschappelijke model dat door de rechtse formaties werd voorgestaan en waarin voor hen geen plaats meer zou zijn. De bedreiging werd door het Algemeen Christelijk Werkersverbond (ACW) des te sterker gevoeld toen Rex en VNV in november 1936 samen de Vlaamse Arbeidsorde oprichtten die het begin zou zijn van de corporatieve zelforganisatie van de maatschappij. Een fusie met het KVV zou dan onvermijdelijk de uitstoting van het ACW betekenen. Sedert juli 1936 was de term ‘corporatisme’ uit de woordenschat van de christelijke arbeidersbeweging verdwenen en vervangen door die van ‘bedrijfsorganisatie’. In de tweede week van december 1936 organiseerde het ACW een offensiefweek om de arbeiders in het land de mobiliseren tegen elk totalitarisme. *Elckerlyc* koos de kant van het ACW, *Nieuw Vlaanderen* de andere.

Met Kerstmis 1936 grepen de bisschoppen in om een einde te stellen aan de verscheurdheid binnen de partij en aan de dubbelzinnige concentratiepogingen. Aan de Leuvense professoren die tot de strekking van *Nieuw Vlaanderen* behoorden werd verboden om voortaan nog het woord te voeren op politieke vergaderingen. Verder richtten de bisschoppen zich in een lange herderlijke brief tot de gelovigen. Zij veroordeelden daarin het communisme, maar evenzeer de dictatuur van rechts met haar avontuurlijke en gewelddadige oplossingen. Alleen de katholieke sociale organisaties konden een afdoende beveiliging bieden tegen het rode gevaar terwijl er een krachtige regering nodig was om de religieuze vrijheden te verdedigen en de antidemocratische krachten te bestrijden. Inzake de hervorming van de staat wilden zij geen principieel oordeel vellen maar deden ze wel duidelijke uitspraken vanuit het standpunt van het kerkelijk belang. Ze verdedigden de democratie als het beste regime voor de Kerk en wezen totalitaire en autoritaire regimes af. Ze veroordeelden verder alle initiatieven die een bedreiging inhielden voor de Katholieke Actie en de sociale organisaties. De brief hield (hoewel VNV, Rex en andere sympathisanten niet met name werden genoemd) een duidelijke veroordeling in van wat L. Wils betitelde als “een rechtse concentratie die het confessioneel en kerkelijk karakter van de katholieke zuil zou aantasten en vervangen door een min of meer fascistisch karakter”. De herderlijke brief betekende integendeel een steun voor “het ACW, de Boerenbond, en de groep Van Cauwelaert die een Vlaamse concentratie nastreefden binnen de Vlaamse zelfstandige katholieke partij en een behoud van de coalitie met de socialisten onder Van Zeeland in een nationale Unie”³. Niettemin zouden de pogingen tot concentratie nog enkele maanden doorgaan.

³ L. WILS, *Honderd jaar...*, p. 78.

Pas met de tussentijdse verkiezingen in Brussel in maart 1937, waarin Degrelle en Van Zeeland het tegen elkaar opnamen, kwam er een kentering. De democratische en Vlaamsgezinde katholieken voelden zich in de verkiezingsstrijd gesterkt door de bisschoppelijke brief evenals door de pas verschenen encycliek *Mit brennender Sorge* waarin Pius XI protesteerde tegen de kerkvervolging in Duitsland en de heidense grondbeginselen van het communisme veroordeelde. Degrelle beging de onvoorzichtigheid om een optreden van Mechelen uit te lokken. In één van de massaal bijgewoonde massameetings die hij in Brussel hield, betoogde hij ter geruststelling van zijn katholieke achterban dat Rex niet door de bisschoppelijke brief gevisieerd was: Mechelen had Rex niet veroordeeld en zou de beweging ook niet veroordelen. Twee dagen later verscheen, op verzoek van Van Zeeland een duidelijke terechtwijzing van Van Roey. Hij stelde dat de bisschoppelijke brief Rex op verscheidene plaatsen rechtstreeks had gevisieerd en dat de bisschoppen bovendien oordeelden dat Rex een “gevaar was voor het land en voor de kerk”. De katholieken mochten zich bij de stemming dus niet onthouden. Het betekende het einde van het succes van Degrelle. De verkiezingsresultaten waren teleurstellend en veroorzaakten een crisis in de Rex-beweging. Die evolueerde in haar isolement verder in de richting van fascisme. Ook in het VNV was er tengevolge van het bisschoppelijk optreden een zekere malaise. De kloof met het KVV verbreedde en het beginselakkoord werd opgeborgen. In mei 1937 werd ook het bondgenootschap met Rex opgezegd. Door de voltooiing van de hervorming van de katholieke partij raakte bovendien het destabiliseringsproces in de Belgische politiek in de zomer 1937 bedwongen. Van Roey onderstreepte in het spoor van *Mit brennender Sorge* op een priesterretraite te Mechelen in augustus-september 1938 de onverzoenlijkheid tussen het christendom en het racistisch nazisme.

Bij de studerende jeugd had zich intussen onder invloed van de Katholieke Actie een kentering voltrokken. Uit een onderzoek van de houding van katholieke jeugdorganisaties tegenover de Nieuwe Orde in de jaren dertig blijkt dat de bisschoppelijke brief van Kerstmis 1936 aan de basis lag van een verminderde kritiek op de bestaande structuren met haar laïcisme, liberalisme, materialisme en geloofsafval. Na 1936 werd er minder gepleit voor een “christelijke nieuwe orde” en bleven de uitingen van sympathie voor een autoritair regime als oplossing voor de maatschappelijke crisis achterwege. Samen met de jarenlange met godsdienstige argumenten gevoede indoctrinatie tegen het “heidense nationaal-socialisme” maakte dat de KA-jeugd meer immuun was voor Nieuwe-Ordepropaganda en voor collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog.

X. Besluit

De Kerk is een belangrijke motor geweest in de Belgische natievorming. De liberale Belgische instellingen vonden in haar niet alleen een loyale medewerker maar ook een bondgenoot en een krachtige verdediger. Door de negatieve ervaringen van de vorige regimes wist zij een regime van vrijheid op prijs te stellen. Het ongehinderd beheersen van het openbare leven door de uitbouw van de confessionele scholen en verenigingen beschouwde zij als een fundamenteel grondwettelijk recht dat de Belgische staat haar

garandeerde; daarop wilde zij niet inleveren, niet tegenover de antiklerikale secularisatiepolitiek in de 19de eeuw en evenmin tegenover christelijk geïnspireerde Nieuwe-Ordemodellen die haar in de jaren 1930 werden voorgeschoteld. Uit de studie van Alain Dantoing leren we dat Van Roey in het eerste oorlogsjaar, wanneer hij de mogelijkheid van de inrichting van een meer autoritair regime in België zeer reëel achtte, het behoud van dat recht - zij het desnoods ingeperkt - tot een breekpunt wilde maken in zijn verhouding met de bezetter. Tegenover Degrelle en de Vlaams-nationalisten, die stelden dat de Kerk zich niet moest inlaten met de politiek, klonk het antwoord dat de bisschoppen zelf hun grenzen terzake wilden bepalen en dat de rechtse pleitbezorgers van orde en tucht daarin consequent het gezag van hun geestelijke oversten moesten erkennen⁴. In de positieve houding tegenover België speelden dus opportunistische en machtspolitieke motieven een belangrijke rol, al werden die dan gesteld in functie van het hoger geestelijk belang van de Kerk en het volk.

Maar de bisschoppen lieten zich niet enkel leiden door pragmatische overwegingen. Ze waren ook bezielde door een zeer reële vaderlandsliefde. In de bisschoppelijke brieven werd de liefde voor het vaderland voortdurend voorgehouden als een belangrijke morele plicht, die dikwijls in één adem werd genoemd met de plichten die de gelovigen te vervullen hadden tegenover God en de Kerk. Een goede christelijke opvoeding, zo wisten de ouders en de leraars, was ook een vaderlandslievende opvoeding. Gehechtheid aan het vaderland was een deugd, die eerbied voor orde en gezag garandeerde, net zoals dat gold voor het gezin. Mercier schreef aan de vaderlandsliefde een haast religieus karakter toe. Bij Van Roey kreeg zij ondermeer concreet gestalte in zijn diepe gehechtheid aan de koning.

In dezelfde lijn werd door de bisschoppen ook de liefde voor eigen taal en volk als een moreel goed aangeprezen. In de Vlaamse beweging werd de liefde voor de volkstaal bovendien ten nauwste verbonden met de godsdienst. Het Vlaams werd door de geestelijkheid geapprecieerd als een dam tegen beïnvloeding vanuit het 'goddeloze Frankrijk'. Niet alleen Gezelle zag in het behoud van de volkstaal een garantie voor het behoud van de christelijke Vlaamse volksaard. Zijn bisschoppen, Malou en Faict, die de dichter dankbaar voor hun confessionele doelen inschakelden, dachten daar niet fundamenteel verschillend over. Van de bisschoppen gingen daarom geregeld aanmoedigingen uit voor de waardering en beoefening van de moedertaal. Met de evolutie van de Vlaamse beweging van een overwegend literaire naar een politieke beweging en met het aantreden van nieuwe generaties van bisschoppen zouden ze ook begrip opbrengen voor haar taaleisen en ze tegemoet treden door maatregelen in het onderwijs, ook al gingen ze in de ogen van de Vlaamsgezinden daarin niet vlug en niet ver genoeg.

4 Bv. de brief van Kardinaal Van Roey aan Thomas de Backer, 18 mei 1929; bij K. VAN ISACKER, *op.cit.*, p. 116-119; en de brief van Van Roey aan dominicaan M. De Laere, 19 oktober 1940; zie A. DANTOING, *La "collaboration" du cardinal*, p. 227 en R. BOUDENS, *Kardinaal Van Roey en de Tweede Wereldoorlog*, p. 21

Kerk en natie

- Kardinaal Van Roey voelde zich op een bijzondere wijze verbonden met de Belgische monarchie en al evenzeer met de persoon die de monarchie belichaamde.

Inzake het Vlaamsgezinde eisenprogramma sloten de bisschoppen zich in feite aan bij het standpunt van de meerderheid van de katholieke politici uit Vlaanderen - d.w.z. de meest Vlaamsgezinde groep in het parlement - en dus ook van de kiezers : voor de Eerste Wereldoorlog ging dat niet verder dan de vestiging van tweetaligheid in Vlaanderen, tijdens het interbellum schaarden zowel de Vlaamse katholieke parlementariërs als de bisschoppen zich achter de doorvoering van de eentaligheid. Overigens waren er zoals we hebben opgemerkt grote verschillen tussen de bisschoppen onderling, met Mercier en Rutten als belangrijkste antagonist.

Anderzijds waren er, ook voor de meest Vlaamsgezinde bisschoppen, grenzen aan hun tegemoetkoming en steun aan de Vlaamse beweging. De conflicten die zich voordeden kunnen ten dele verklaard worden uit het hogervermelde confessionalistische streven van de bisschoppen om het openbare leven te beheersen. Het onderwijs en de opvoeding van de jeugd namen daarin een zeer centrale plaats in. Pogingen om via politieke druk het katholiek onderwijs te vernederlandsen werden door de bisschoppen aangevoeld als een aantasting van hun prerogatieven. Hun optreden tegen de katholieke Vlaamse studentenbeweging was altijd ingegeven door zorg voor gehoorzaamheid en ergernis over opstandigheid en politieke ophitsing bij de scholieren en priesterstudenten. Ook het bewaren van de katholieke eenheid vormde een prioriteit in het bisschoppelijk beleid en leidde tot ingrijpen tegen politieke dissidentie. Tenslotte was de wending van een deel van de Vlaamse beweging naar anti-Belgicisme en separatisme onaanvaardbaar voor alle bisschoppen. De liefde voor het Vlaamse volk mocht de liefde voor het Belgische vaderland niet in de weg staan, ook niet of zeker niet als die verbonden werd met een ultrakatholiek verweer tegen de ‘demo-liberale’ instellingen. Dat maakten de bisschoppen nogmaals duidelijk bij hun nieuwe veroordeling van het Vlaams-nationalisme op 27 juni 1930 ter gelegenheid van de eeuwfeestviering van de Belgische onafhankelijkheid : “Voorzeker moogt gij de stad of het dorp, de gouw of de streek liefhebben, waar gij geboren zij, waar gij de taal van spreekt en waar gij uw leven doorbrengt. Maar ...België alleen heeft recht op de verplichtingen van de vaderlandsliefde welke de wet Gods oplegt. België alleen oefent ten opzichte zijner kinderen dit vaderschap uit dat de natuurlijke grondslag uitmaakt dier verplichtingen. België alleen is voor hen hetgeen de ouders zijn in de familie, namelijk ‘het wezens- en regeringsbeginsel’ ... Alleen verzekert het de orde en de vrede”. Precies om reden van het anti-Belgicisme zag Van Roey een groter gevaar in het VNV dan in de even rechtse maar Belgicistische Rex-beweging. Het verschil zat hem voor de kardinaal in de andere houding tegenover het Vaderland ⁵.

5 Zoals ondermeer kan blijken uit het positieve antwoord van de kardinaal aan Degrelle die in augustus 1940 had aangedrongen op een gesprek : “*la question est grave surtout du côté du nationalisme flamand. Il y a espoir du côté de tendances parallèles à Rex*”; (A. DANTOING, *op.cit.*, p. 218). Zoals al in de jaren dertig was gebeurd zou Degrelle zelf deze toenadering tot Mechelen opnieuw ondermijnen, nu door zijn agressieve uitvallen tegen de clerus in *Le Pays Réel*.

De grote aandacht die wij in deze bijdrage hebben besteed aan de bisschoppen mag ons niet doen vergeten dat de geestelijkheid als geheel een belangrijke drager is geweest zowel van de Belgische als van de Vlaamse natievorming. Die sterke maatschappelijke betrokkenheid van de clerus was eveneens een vrucht van het Belgische vrijheidsregime. Ze liet zich ook voelen op andere terreinen, vooral dan de katholieke sociale werking, die overigens niet zelden doortrokken was van Vlaamsgezindheid.

* LIEVE GEVERS (°1947) doctoreerde in 1984 aan het Departement Geschiedenis van de KU Leuven met een proefschrift over de Katholieke Vlaamse studentenbeweging. Ze is nu hoofddocent Kerkgeschiedenis Nieuwste Tijd aan de Faculteit Godgeleerdheid van dezelfde universiteit. Ze publiceerde over studentenbeweging, onderwijs, Vlaamse beweging en Kerk in de 19de en 20ste eeuw.

Bibliografie

We baseerden ons, afgezien van algemene werken over Belgische politieke geschiedenis en kerkgeschiedenis op volgende literatuur

- R. AUBERT, *150 ans de vie des églises*, Brussel, 1980. •- R. BOUDENS, "Een rapport van hoofdaalmoezenier J. Marinis aan kardinaal Mercier over de Vlaamse beweging aan het front tijdens de Eerste Wereldoorlog", in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1995 (54) p. 63-79. •- R. BOUDENS, "Een Vaticaanse visie op kardinaal Mercier in de jaren 1917-1918", in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1991 (50) nr. 1, p. 28-44. •- R. BOUDENS, "Het Vaticaan en de Vlaamse beweging in de jaren 1919-1921", in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1991 (50) nr. 2, p. 102-116. •- R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier en de Vlaamse beweging*, Leuven, 1975. •- R. BOUDENS, *Kardinaal Van Roey en de Tweede Wereldoorlog*, Averbode 1997. •- R. BOUDENS, "Konrad Beyerle over Kardinaal Mercier", in *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst, Mechelen*, 1994 (28), p. 373-385. •- M. CONWAY, *Collaboratie in België. Léon Degrelle en het Rexisme, 1940-1944*, Groot-Bijgaarden, 1994.
- A. DANTOING, *La "collaboration" du Cardinal. L'Église de la Belgique dans la Guerre 40*, Brussel, 1991. •- E. DEFOORT, *Charles Maurras en de Action Française in België (1918-1940)*, Nijmegen-Brugge, 1978. •- E. GERARD, *De Katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven, 1985. •- L. GEVERS en L. VOS, "Kerk en nationalisme in Vlaanderen in de 19de en 20ste eeuw", in R. BURGGRAEVE e.a., *Is God een Turk? Nationalisme en religie*, Leuven, 1995, p. 11-31. •- L. GEVERS, "Kerk en Vlaamse beweging", in *De geschiedschrijving van de Vlaamse beweging sinds 1975. Handelingen van het colloquium op 24.10.1992 te Antwerpen n.a.v. de 50ste verjaardag van Wetenschappelijke Tijdingen en de 10de jaargang nieuwe stijl*, Gent, 1993, p. 21-42. •- L. GEVERS, *Bewogen jeugd. Ontstaan en ontwikkeling van de Katholieke Vlaamse studentenbeweging (1830-1894)*, Leuven, 1987. •- H. HAAG, "Le Cardinal Mercier devant la guerre et la paix. A propos d'un ouvrage récent", in *Revue d'Histoire ecclésiastique* 1984 (LXXIX) nr. 3-4, p. 709-771. •- K. VAN ISACKER, *Herderlijke brieven over politiek 1830-1966*, Antwerpen, 1969. •- E. LAMBERTS, "Het ultramontanisme in België 1830-1914", in *De Kruistocht tegen het liberalisme*, Leuven, 1984, p. 38-59. •- I. MESEBERG-HAUBOLD, *Der Widerstand Kardinal Merciers gegen die deutsche Besetzung Belgiens 1914-1918*, Frankfurt am Main, Bern, 1982. •- J. ROEGERS, "De gedaanteverwisseling van het Zuidnederlands ultramontanisme 1750-1830", in *De Kruistocht tegen het liberalisme*, Leuven, 1984, p. 11-35. •- J. DE VOLDER, *Benoît XV et la Belgique durant la grande guerre*, Brussel-Rome, 1996. •- L. VOS, *Bloei en ondergang van het AKVS. Geschiedenis van de katholieke Vlaamse studentenbeweging 1914-1935*, 2 dln., Leuven, 1982. •- L. VOS, "De ideologische oriëntering van de katholieke studerende jeugd in Vlaanderen (1936-1940)", in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1977, p. 207-235. •- B. DE WEVER, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tiel, 1994. •- L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, 3 dln. Leuven, 1977-1989. •- L. WILS, *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Leuven-Apeldoorn, 1992.